

Kauno buvusio bernardinių vienuolyno Švč. Trejybės bažnyčios altorių ikonografija nuo XVII a. iki 1864 m.: tyrinėjimų kontūrai

Aušra Vasiliauskienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Menų fakultetas, Muitinės g. 7, 44280 Kaunas
El. paštas ausra.vasiliauskiene@vdu.lt

Straipsnyje¹, remiantis išlikusiais negausiais šaltiniais ir vertybėmis, analizuojama Kauno buvusio bernardinių vienuolyno Švč. Trejybės bažnyčios altorių ansamblio ikonografinė programa iki jo uždarymo 1864 m. atskleidžiant šios vienuolijos dvasingumo raišką bažnyčios mene. Siekiant tikslo kelti šie uždaviniai: atkurti senojo interjero altorių ansamblį, atskleisti svarbiausius bernardinių dvasingumo ypatumus, ikonoteologine prieiga išryškinti logines meno ir bernardinių dvasingumo sąsajas bažnyčios dailėje.

RAKTAŽODŽIAI: Kauno bernardinių vienuolynas ir Švč. Trejybės bažnyčia, bernardinai, pranciškonai, XVII–XIX a., altoriai, ikonografija

Kauno buvęs bernardinių vienuolyno ansamblis (dabar kunigų seminarija) ir Švč. Trejybės bažnyčia nuo seno sudarė svarbią Kauno senamiesčio kvartalo dalį, susiformavusią tarp Rotušės aikštės, Kauno pilies fosos, Šv. Jurgio Kankinio pranciškonų observantų konvento ir buvusios Karališkojo dvaro gatvės (dabar A. Jakšto g.). Nors ansamblio statinius iš trijų pusių supa aukšta mūrinė tvora, menanti uždarą klauzūrinį bernardinių gyvenimo būdą, Švč. Trejybės bažnyčios stogai, bokštas bei dalis fasadų puikiai apžvelgiami iš bet kurios Rotušės aikštės pusės ir sudaro neatsiejamą Kauno senamiesčio panoramos dalį (1 pav.). Nuo Kauno pilies pusės matomų kai kurių buvusio vienuolyno statinių architektūrinis vaizdas gerokai pakito nuo tada, kai čia įsikūrė kunigų seminarija. Sakralinės architektūros kontekste šis ansamblis yra vienas vertingiausių Lietuvoje, reprezentuojantis vėlyvojo renesanso stilių, į jį dažnai krypo ir tyrėjų dėmesys.

Trumpos žinios apie vienuolyną įvairioje literatūroje randamos nuo XVII a. daugiausia apžvalginiuose leidiniuose apie Kauno miestą ar bažnyčių padėtį Lietuvoje. XIX–XX a. I pusėje įvairaus lygio aprašymų daugėjo, iš jų labiausiai vertinamos

1 Šis straipsnis parengtas vykdant mokslinių tyrimų projektą „Kauno bernardinių istorija ir menas“. Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-20-17).

1 pav. Kauno Švč. Trejybės (Seminarijos) bažnyčia. A. Baltėno nuotr., 2020

Motiejaus Valančiaus pateiktos žinios². XX a. II pusėje vienuolyno istorijos tyrimų srityje daug nuveikė istorikas, visuomenės veikėjas Jurgis Oksas (1934–1993). Dalis istorinių jo tyrimų yra publikuota³, tačiau nemaža dalis yra likusi rankraščių pavidalu. Bene vertingiausias istoriko indėlis yra kruopšti vienuolyno teritorijos formavimosi analizė, nustatant buvusias posesijas, jų savininkus ir gatves.

J. Okso atliktas darbas ir šiandien aktualus tolesniems tyrimams. Sovietmečiu daugėjo ir formaliųjų architektūros tyrinėjimų, kuriuose analizuotos stilistinės architektūros ansamblio ypatybės, jų kontekste minėtini Vytauto Levandausko darbai⁴. Atgavus nepriklausomybę, naujesniais faktais bei išvalgomis papildytos žinios teiktos įvairiuose naujai leidžiamuose žinyuose, vadovuose, duomenų bazėse – minėtini Rūtos Janonienės, Vaidos Kamuntavičienės, Dalios Ramonienės tekstai ir kt.⁵ Kauno bernardinų vienuolynas, be abejo, pateko į svarbesnius Lenkijos tyrėjų sintetinio pobūdžio darbus, kaip antai Kamilio Kantako leidinys „Lenkijos bernardinai“ ir Hieronimo Wyczawskio iniciatyva 1985 m. išleista knyga „Bernardinų vienuolynai istorinės Lenkijos ribose“, kurioje publikuota Wiesławo Murawieco parengta trumpa Kauno bernardinų vienuolyno istorija⁶. Visi minėti tekstai nėra išsamios studijos, esminiai istoriniai duomenys kartojami, tačiau jie papildė vienas kitą skirtingais panaudojamais šaltiniais.

Plačios studijos apie šį unikalų objektą ir pačią vienuolijos istoriją iki šiol nėra, tyrinėtini bei plėtotini įvairūs aspektai. Vienas iš jų – senojo interjero įranga ir dailė, kurios rekonstrukcija yra svarbi ne tik nustatant buvusias vertybes, bet ir atskleidžiant bernardinų dvasingumo bei meno sąveiką. Iki šiol nėra išsamesnės senojo interjero raidos iki vienuolyno uždarymo analizės. Tai galima paaiškinti pirmiausia tuo, kad vientisas bernardinų archyvas neišliko, spėjama, kad svarbi jo dalis sudegė dar XVII a. gaisrų metu⁷, tėra pavieniai dokumentai ar jų grupės, esantys

2 Valančius 2003; Valančius 1996 (1926).

3 Oksas 1998: 203–243.

4 Levandauskas 1991: 267–276; Adomonis, Čerbulėnas 1987: 130.

5 Janonienė 1998: 88–92; V. Kamuntavičienė. Kauno Švč. Trejybės bernardinų bažnyčia ir vienuolynas. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1101> <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1101>; Misius, Šinkūnas 1993: 160–161; Ramonienė 1996: 42–54; Vaišvilaitė 2003: 69–76.

6 Kantak 1933; Murawiec 1985: 513–517.

7 Kamuntavičienė 2020: 9.

įvairiuose Lietuvos ir Lenkijos archyvuose. Apie interjerą minėtos istoriografijos kontekste daugiausiai duomenų pateikė J. Oksas, kuris rėmėsi 1821–1864 m. inventoriais ir vizitacijų aktais. Autorius nustatė bažnyčioje buvusius altorius, nors plačiau jų neanalizavo⁸. Lenkų autoriaus W. Murawieco tekstas reikšmingas tuo, jog čia pateikiamas šiandien vienintelis žinomas išsamesnis XVII a. pradžios altorių aprašymas, esantis Mažosios Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Mažesniųjų brolių observantų ordino provincijos 1453–1656 m. kronikoje⁹. XVIII a. dokumentuose randama vos keletas užuominų, tačiau svarbių, apie bažnyčios altorius. Tenka apgailestauti, kad apie bernardines liudijančių artefaktų bažnyčioje taip pat išliko nedaug, šiandien jos interjere vyrauja modernūs sprendimai (2 pav.). Keletas eksponatų pateko į Kauno arkivyskupijos muziejų¹⁰. Vieno barokinio altoriaus dalys ir didžiojo altoriaus Švč. Trejybės paveikslas buvo panaudoti 1958 m. atstatytoje Daukšių bažnyčioje, čia pateko ir kelios skulptūros. Daukšių bažnyčios altorius analizavo dailėtyrininkė Dalia Ramonienė, išsamiai aptardama Kauno bažnyčios kūrinių detalių pritaikymą, Švč. Trejybės paveikslą menines ypatybes¹¹.

Nors senųjų dokumentų ir artefaktų nėra daug, atkurti bažnyčios interjerą iš dalies yra įmanoma remiantis XIX a. I pusės inventorių ir vizitacinių aktų bei išlikusių altorių analize, XVII–XVIII a. dokumentuose randamomis užuominomis. J. Okso nuomone, po 1668 m. gaisro bažnyčioje buvo įrengti turtingi barokiniai altoriai, ir jie „išlikę iki paskutinių laikų“¹². Ne visai aišku, kokius laikus istorikas turėjo omeny, tačiau, kaip toliau matysime, beveik nekyla abejonių, kad nuo XVII a. II pusės iki vienuolyno uždarymo esminiai interjero dekoro ir ikonografijos akcentai išliko.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Kauno buv. bernardinių ansamblio Švč. Trejybės bažnyčios interjero ikonografinę programą iki vienuolyno uždarymo 1864 m. pagal išlikusius negausius dokumentus ir vertybes bei atskleisti šios vienuolijos dvasingumo

2 pav. Kauno Švč. Trejybės bažnyčios vidus. A. Baltėno nuotr., 2020

8 Oksas 1998: 220–221.

9 Mažosios Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Mažesniųjų brolių observantų ordino provincijos 1453–1656 m. kronika. *AProuwBern*. B. 25: 299–300; Murawiec 1985: 514–515.

10 Už informaciją apie Kauno arkivyskupijos muziejuje esančius eksponatus dėkoju Rimai Valinčiūtei-Varnei.

11 Ramonienė 1996: 42–52.

12 Oksas 1998: 216.

3 pav. LDK vaivados Aleksandro Masalskio portretas. XVIII a. pab. – XIX a. pr. KAM, BMT 64. Rimos Valinčiūtės-Varnės nuotr., 2007

priėmus šiame vienuolyne įžadus. Masalskių lėšomis 1624–1634 m. pastatyta ir mūrinė bažnyčia. Pirmas išsamesnis XVII a. pradžios bažnyčios interjero aprašymas, kaip minėta, yra Mažosios Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Mažesniųjų brolių observantų ordino provincijos 1453–1656 m. kronikoje¹⁵. Iš šio teksto sužinome, kad fundatorių pastatyta bažnyčia iš vidaus ir išorės puošta įspūdingais kūrinių, joje įrengti penki altoriai – didysis su skulptūromis ir keturi prie piliorių. Iš visų altorių išsamiau aprašytas tik vienas, kuriame kabojo malonėmis garsėjantis Švč. Mergelės Marijos paveikslas ir votai prie jo: „Ten pat viename altoriuje pakabintas Švč. Mergelės Marijos, kairėje rankoje laikančios kūdikėlį Jėzų, paveikslas, o šalia nuostabiojo paveikslo, kurį pamaldžiai garbina besilankantys žmonės, kabo daugybė sidabrinų liudijimams skirtų votų.“¹⁶ Bažnyčioje taip pat

raišką bažnyčios mene. Pagrindiniai aptariamoms temoms šaltiniai yra XIX a. vizitacijos ir inventoriai iki vienuolyno uždarymo 1864 m.¹³, pavieniai XVII–XVIII a. dokumentai, ikonografinė medžiaga. Kontekstinius aspektus padėjo atskleisti įvairi literatūra, ypač buvo naudinga Rimos Valinčiūtės-Varnės ir Laimos Šinkūnaitės monografija *Kauno Šv. Jurgio Kankinio pranciškonų observantų konventas. Praeitės vizija*¹⁴. Tekstui taip pat svarbios lenkų tyrinėtojų publikacijos apie Lenkijos ir Baltarusijos bernardinų vienuolynus.

Už visokeriopą pagalbą rengiant šį straipsnį dėkoju Vaidai Kamuntavičienei, Rimai Valinčiūtei-Varnei, Gabijai Surdokaitei-Vitienei ir visiems prisidėjusiems.

Bernardinų vienuolyną fundavo Kauno pavieto maršalka Aleksandras Masalskis (3 pav.) su žmona Apolonija Jasinskaite-Masalskiene, jų dukrai Klarai

13 1804 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *KAKA*. B. 142.: 848–854v; 1820 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3669: 324–358v; 1821 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *LCVA*. F. 1671. Ap. 4. B. 2: 21–26; 1851 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *KAKA*. B. 142.: 845–847v; 1861 m. Kauno bernardinų vienuolyno inventorių. *LVIA*. F. 1671: 21–26; 1864 m. Kauno bernardinų vienuolyno inventorių. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 356: 418–423 ir kt.

14 Valinčiūtė-Varnė, Šinkūnaitė 2018.

15 1453–1656 m. kronika. *AProwBern*. B. 25: 299; Murawiec 1985: 514.

16 Už vertimus iš lotynų kalbos dėkoju Vaivai Vasiliauskaitei.

buvo labai gerbiama Šventojo Kryžiaus relikvija, kaip rašoma, maždaug colio¹⁷ dydžio, laikoma brangakmeniais puoštame pacifikale. Relikvija garbinimui viešai buvo išstatoma didžiajame altoriuje du kartus per metus – per Šventojo Kryžiaus Atradimo ir jo Išaukštinimo šventę.

Bažnyčia turėjo ir brangių auksinių bei sidabrinių liturginių reikmenų, tarp jų išskiriama auksinė taurė su patena, puošta brangiais akmenimis, deimantais. Šiuos reikmenis už tūkstantį florinų įgijo Ona Marcibelė Rudaminaitė-Dusiacka-Pacienė su vyru, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) pakancleriu Steponu Pacu, dėl vienuolyne įžadus priėmusios dukros¹⁸ Kotrynos Pacaitės¹⁹. Nuo XVII a. pradžios bažnyčioje buvo ir dvi gotikinės monstrancijos su įrašyta 1617 m. data. Jos dar minimos 1922 m. inventoriuje. Vienoje, didesniojoje, buvo ir įrašas lotynų kalba, nurodantis, kad monstrancija įgyta Kauno bernardinių lėšomis²⁰.

Toje pačioje kronikoje taip pat paminėta, kad dešinėje bažnyčios pusėje kabo damasto audinio vėliava su fundatoriui skirtu memorialiniu įrašu, kuriuo prašoma į bažnyčią užėjusių tikinčiųjų melstis už jį:

Didingiausiajam ir geriausiajam Dievui

*Kaip greitai baigėsi, deja,
Kupinas nuopelnų ilgas gyvenimas
Kilniausio žmogaus, senatoriaus, gerbiamiausiojo pono Aleksandro
Masalskio, Minsko vaivados etc. etc.
Niekas neprilygsta jo drąsai.
Jis, Lenkijos šlovės tetroskės,
Raštus, karus, draugystes, sprendimus, pareigas Respublikai
Ir galiausiai visą gyvenimą, Zigmanto III ir Vladislavo IV,
Kilniausiųjų Lenkijos karalių, tarnybai paaukotą,
Vaisingai užbaigia.
Visad geras Tėvynės pilietis
Nugyveno šešiasdešimt trejus metus, kuriuos išskirtiniu gailėstingumu,
Tikėjimo puoselėjimu ir saugojimu, dosniomis aukomis vargšams
Gausiau negu dienomis užpildė.
Galiausiai buvo išplėstas iš liūdinčios šeimos 1647-aisiais Viešpaties metais,
Vasario 25-ąją dieną, nepalikęs po savęs nieko, išskyrus vardą, pelenus,
Gausias draugų bei vargšų ašaras ir širdgėlą.
Garbusis svety, pasimelski už kilniojo žmogaus sielą.²¹*

17 Colis – 2,54 cm.

18 1453–1656 m. kronika. *AProwBern*. B. 25: 299; Murawiec 1985: 514–515.

19 Biogramos. *Asmeninis V. Kamuntavičienės archyvas*; Kamuntavičienė 2020: 13.

20 1922 m. Kauno Švč. Trejybės bažnyčios inventorių. *KAKA*. F. 1671: 5; Oksas 1998: 211.

21 1453–1656 m. kronika. *AProwBern*. B. 25: 300. Laisvas vertimas Vaivos Vasiliauskaitės.

4 pav. Švč. Mergelės Marijos Nuliūdusiųjų Paguodos paveikslas. XVII a. II p., vėlesni pertapyimai. A. Baltėno nuotr., 2020

dengia kaklą, papuoštą perlais. Marija dešinėje rankoje laiko karališką skeptrą, o kaire apima Kūdikį, kuris kairiaja rankute laikosi Motinos rankos, o dešine laimina dviem ištiestais pirščiukais. Po paveikslėliu lenkiškas parašas: „Paveikslas Mergelės Marijos ypatingomis Dievo malonėmis ir dovanomis garsus Kaune Šv. Pranciškaus seserų Švč. Trejybės bažnyčioje; didesnam pamaldumui į Švč. Mariją pažadinti, išspausdintas 1677 m.“²² Šiandien bažnyčios kairiosios navos altoriuje esančio paveikslo su aptaisu kompozicija iš esmės atitinka aprašymą, sutampa Marijos ir Kūdikio padėties apibūdinimas, tačiau nematyti minėto vainiko ir jį laikančių angelų (4 pav.). Atvaizdo garbinimą liudija išlikę votai. Tačiau mažai tikėtina, kad XVII a. I pusės Dievo Motinos atvaizdas su aptaisais išliko ne tik iki šių dienų, bet ir po amžiaus vidurio negandų. Greičiausiai XVII a. II pusėje bažnyčioje buvo naujas paveikslas, kuris grafiškai ir buvo pavaizduotas minėtame paveikslėlyje. Tai liudytų ir kūrinių bei aptaisų stilistika. Tačiau tikslesnėms išvadoms reikalingi išsamesni paveikslo tyrimai (cheminiai ir fizikiniai), kadangi yra duomenų, kad paveikslas buvo stipriai pertapytas. Tuo galima paaiškinti ir kai kurių minėtų detalių trūkumą, savotišką, to laikotarpio kūriniams nebūdingą, fono traktavimą.

Apibendrinus šias trumpas žinias, matyti, kad vienuolyno bažnyčioje XVII a. I pusėje buvo itin garbinamas Dievo Motinos atvaizdas. Kad paveikslas buvo pagarsėjęs, rodo jau kurį laiką gyvavusi jo garbinimo tradicija, tad nutapytas jis galėjo būti vėliausiai XVII a. pradžioje. Papildomų žinių, kaip paveikslas atrodė XVII a. II pusėje, suteikia Juozo Vaišnora knygoje *Marijos garbinimas Lietuvoje* esantis tekstas: „Šioje bažnyčioje, kaip matyti iš 1677 m. išleisto Ramoškos piešto paveikslėlio (13 × 10 cm. dydžio), yra buvęs stebuklingas Dievo Motinos paveikslas. Marija atvaizduota veidu į priekį, ant galvos turi ypatingos formos vainiką, kurį du angelai viena ranka laiko ant Marijos galvos, o kitoje turi šakelę su žiedais. Aplink vainiką taip pat gėlės. Marijos plaukai palaidi, jie

22 Vaišnora 1958: 335.

Šv. Kryžiaus medžio relikvija ir jos garbinimo tradicija Kauno Švč. Trejybės bažnyčioje atskleidžia vieną esminių bernardinių pamaldumo akcentų – dėmesį Nukryžiuotajam ir jo kančiai. Pagrindiniai bernardinių pamaldumo bruožai buvo perimti iš Mažesniųjų brolių pranciškonų, kurie pirmiausia kvietė kreipti žvilgsnį į Nukryžiuotąjį, ragindami sekti Šv. Pranciškaus pavyzdžiu apmąstant Kristaus kančią²³.

Šiandien žinomuose XVII–XVIII a. dokumentuose apie altorius užsimenama fragmentiškai. Išsamesnių žinių apie altorių titulus ir skaičių dar aptinkama Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio (1726–1974) 1787 m. spalio 19 d. rašte, patvirtinančiame popiežiaus Pijaus VI indulgenciją, t. y. atleidų suteikimo dokumentą. Pagal šį raštą atlidai suteikiami dešimčiai metų – nuo 1787 iki 1797 metų. Minimieji altoriai: Švč. Trejybės (didysis), Nukryžiuotojo, Švč. Mergelės Marijos, Šv. Pranciškaus Serafiniečio, Šv. Antano Paduviečio, Šv. Juozapo, Šv. Klaros²⁴.

Aprašymas nėra pilnas, tačiau ši informacija atskleidžia, kad XVIII a. pabaigoje jau buvo susiformavęs pagrindinius bernardinių dvasingumo akcentus išryškinantis altorių ansamblis, kuris, kaip anksčiau minėta, veikiausiai buvo įrengtas XVII a. II pusėje, po 1668 m. gaisro, ir mažai pakitęs išliko iki vienuolyno uždarymo. Tuomet didžiajame altoriuje jau turėjo kaboti iki šiandien Daukšiuose esantis Švč. Trejybės paveikslas, sukurtas XVIII a. I pusėje²⁵, ir šv. Juozapo atvaizdas, dabar kabantis Kauno Švč. Trejybės bažnyčios dešinėsios navos altoriuje. Išlikę abiejų paveikslų, kaip ir anksčiau minėto Dievo Motinos atvaizdo, autentiški aptaisai.

Altorių titulai ir atvaizdai juose yra susiję su pagrindinėmis Kauno bernardinių pamaldumo praktikomis: vienuolijoje šventos Švč. Trejybės, šv. Juozapo, šventųjų Klaros, Elžbietos, Šventojo Kryžiaus Atradimo ir Išaukštino šventės. Kiekvieną sekmadienį ir švenčių dienomis buvo giedamas Švč. Trejybės Vainikėlis (*Koronka Trójcy S.*), išstatomas Švč. Sakramentas. Kauno bažnyčioje veikė Švč. Trejybės ir Šv. Juozapo brolijos, kurios privalėjo giedoti valandas sekmadieniais ir švenčių dienomis²⁶. Švč. Trejybės brolija, manoma, veikė nuo bažnyčios pastatymo laikų, o Šv. Juozapo brolija prie bernardinių bažnyčios įsteigta 1703 m. – popiežius Klemensas XI šią broliją patvirtino bule ir 1703 m. sausio 12 d. suteikė jai atlidus. Ant bulės yra išlikęs 1709 m. rugsėjo 26 d. Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio (1644–1722) patvirtinimas²⁷. Švč. Trejybės, šv. Juozapo, taip pat pranciškonų šventųjų kultas buvo ryškus ne tik Kauno, bet apskritai bernardinių bei bernardinių pamaldume, šių titulų altorių būta daugelyje moterų ir vyrų vienuolijų bažnyčių. Bernardinių

23 Janonienė 2010: 41.

24 Popiežiaus suteikti atlidai Kauno Švč. Trejybės bažnyčios Šv. Pranciškaus trečiojo ordino seserų vienuolynui 1637–1787. *KAKA*. B. 79: 2v.

25 Ramonienė 1996: 47.

26 1804 m. Kauno bernardinių vienuolyno vizitacija. *KAKA*. B. 142: 848v, 851v; 1851 m. Kauno bernardinių vienuolyno vizitacija. *KAKA*. B. 142: 845v.

27 1703 01 12 Klemenso XI bulė. *LVI A*. F. 1671. Ap. 4. B. 361: 62; V. Kamuntavičienė. Kauno Švč. Trejybės bernardinių bažnyčia ir vienuolynas. Prieiga per internetą: <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1101>.

5 pav. Švč. Trejybės paveikslas. XVIII a. pr. – XVIII a. II ketr. Daukšų bažnyčia. KPC archyvas. S. Poligienės nuotr., 2015

apsiaustu su šviesiai mėlynos spalvos tunika. Jo dešinėje, kaip sako Dovydas ir kaip patvirtina šventoji Bažnyčia Tikėjimo išpažinime, turi būti pavaizduotas mūsų Viešpats Kristus. Jis [vaizduotinas] 33 metų, harmoningu veidu ir gražiausiu nuogumu, su žaizdomis rankose, pėdose ir šone, su raudonu apsiaustu. Balandžio pavidalo Šventoji Dvasia turi būti centre virš jų, o angelai ir serafimai su pagarba ir nuostaba turi jiems asistuoti.²⁸ Kauno paveikslo, kaip ir kitų LDK plitusių Švč. Trejybės atvaizdų, kompozicijai įtakos turėjo Rubenso kompozicija²⁹. Išskirtinė Kauno atvaizdo detalė: paprastai Žemės rutulys komponuojamas po Švč. Trejybės kojomis, o čia Jėzus Kristus ir Dievas Tėvas laiko Žemės rutulį rankose ir laimina (6 pav.).

Švč. Trejybės altorius ir panašios trikampės kompozicijos paveikslas jame buvo ir šalia esančioje Kauno Šv. Jurgio Kankinio pranciškonų observantų konvento bažnyčioje³⁰. Kiek anksčiau nei Kaune pastatytas Vilniaus bernardinų Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios didysis altorius taip pat buvo skirtas Švč. Trejbei, tačiau šioje ikonografijoje

dvasingumas pirmiausia rėmėsi kertiniais vyrų bernardinų vienuolių, prie kurių jos įsikurdavo, pamaldumo aspektais.

Kaune akcentuotas pamaldumas Švč. Trejbei – ne tik didysis altorius, bet ir bernardinų bažnyčia turėjo šį titulą. Altorinio Švč. Trejybės paveikslo kompozicija tradicinė, nutapyta pagal to laikotarpio potridentinių traktatų apie krikščioniškąjį meną rekomendacijas (5 pav.). Išsamus Švč. Trejybės teisingo vaizdavimo aprašymas, kurį atitinka Kauno ir daugelis kitų šio siužeto atvaizdų Lietuvoje, yra Francisco Pacheco (1564–1644), vieno iš Tridento susirinkimo nuostatų meno klausimais interpretuotojų, knygoje „Apie tapybos meną“ (1649): „Tapant Švč. Trejybę būtina nuolat remtis Šv. Raštu. Šventasis Tėvas turi būti vaizduojamas kaip gražus, didingas, nenuplikęs senyvas vyras ilga balta barzda, kaip aprašyta Danieliaus vizijoje (Dan 7, 9), apsiautęs brokato ar kokios kitos medžiagos solidžios spalvos

28 Maslauskaitė 2008: 161–162; Valinčiūtė-Varnė, Šinkūnaitė 2018: 133.

29 Ramonienė 1996: 51.

30 Valinčiūtė-Varnė, Šinkūnaitė 2018: 152–153.

žvilgsnis pirmiausia nukreipiamas į Nukryžiuotąjį. Švč. Trejybės asmenys čia išdėstyti skirtinguose altoriaus retabulo lygmenyse: centrinėje dalyje įkomponuotas Nukryžiuotojo atvaizdas, aukščiau, antrame tarpsnyje, – Dievo Tėvo Malonės sostas, o pačiame viršuje – Šventoji Dvasia³¹. Kituose Lietuvos bernardinų ir bernardinų vienuolynuose – Vilniaus, Kretingos, Tytuvėnų, Troškūnų³² – Švč. Trejybės atvaizdai taip pat dažnai aptinkami. Pasizvalgykime po LDK bernardinų vienuolynus: Slanimo bernardinų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios didžiajame altoriuje kabojo to paties titulo paveikslas, o viršuje – Švč. Trejybės atvaizdas³³; Bresto bernardinų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčioje didžiajame altoriuje buvo įkomponuotas tikinčiųjų itin garbintas Čenstakavos Dievo Motinos sekinyš, uždengiamas Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo atvaizdu, o antrajame tarpsnyje – Švč. Trejybės paveikslas, dar vienas buvo Nukryžiuotojo koplyčios altoriaus antrame tarpsnyje³⁴. Įdomu, kad visose išvardytose šventovėse, išskyrus Kauno ir Vilniaus bernardinų(-ių), Švč. Trejybės atvaizdai dažniausiai komponuoti antruosiuose altorių tarpsniuose, tad galima pritarti minčiai, kad trinitarinė ikonografija buvo tarp dominuojančiųjų, tačiau ne pati svarbiausia pranciškonų observantų tema³⁵. Tačiau Kauno ir Vilniaus bernardinų bažnyčių pavyzdžiai liudija, jog šiuose moterų vienuolynuose Švč. Trejybė buvo vienas iš svarbiausių pamaldumo aspektų. Švč. Trejybės populiarumas bernardinų tradicijoje pirmiausia sietinas su Jėzaus Kristaus asmeniu; potridentinėje sampratoje

6 pav. Švč. Trejybės paveikslas fragmentas. XVIII a. pr. – XVIII a. II ketv. Daukšių bažnyčia. KPC archyvas. S. Poligienės nuotr., 2015

31 Altoriaus ikonografija išsamiai išanalizuota: Šurkutė 2014: 211–226.

32 Valinčiūtė-Varnė, Šinkūnaitė 2018: 155–156.

33 Kalamajška-Saeed 2013: 96, 122.

34 Zgliński 2013: 58, 66–67.

35 Valinčiūtė-Varnė, Šinkūnaitė 2018: 156.

7 pav. Šv. Juozapo paveikslas. XVII a. II p. – XVIII a. pr., vėlesni pertapymai. A. Baltėno nuotr., 2020

pamaldumas šiam šventajam. Pirmosios bernardinės į Lietuvą atvyko ir įsikūrė būtent iš Krokuvos. Iki šių dienų veikiančio Krokuvos vienuolyno bažnyčia yra Šv. Juozapo titulo su šventojo atvaizdu didžiajame altoriuje³⁷. Krokuvoje (ir visoje Lenkijoje) bei LDK šv. Juozapas buvo plačiai garbinamas kaip Viešpaties Maitintojas ir kaip Švč. Mergelės Marijos Sužadėtinis. Pamaldumą šv. Juozapui itin paskatino XVII a. vidurio karai, karas su Švedija. Visa šalis išgyveno daug negandų, išplitusios ligos ir badas naikino Krokuvą. 1715 m. kovo 23 d. Šventasis tėvas Klemensas XI suteikė šiam miestui ypatingą šventojo patriarcho globą. Religinis gyvenimas seserų bernardinų vienuolyne susiformavo sekant šv. Juozapo dorybėmis ir visiškai pasitikint jo globa. Vienuolyno steigėja sesuo Teresa Zadzik dar 1649 m. reguloje vienuolynui rekomendavo šv. Juozapo kultą ir šventąjį nurodė kaip „šios vietos globėją ir gynėją“³⁸. Lietuvos ir Lenkijos valstybėje nuo XVII a. buvo labai populiarios Šv. Juozapo brolijos.

buvo pabrėžiama, kad „Senajame Testamente apsieiškiantis Dievas – tai ne Amžinojo Tėvo ar Šventosios Dvasios, o Sūnaus manifestacija“³⁶. Dar įtaigesniam Kristaus ir jo kančios išryškinimui Kaino bernardinų bažnyčioje buvo atskiras Nukryžiuotojo altorius, taip pat Jėzaus prie stulpo altorius, garbinta Šv. Kryžiaus medžio relikvija.

Šv. Juozapo paveiksle šventasis pavaizduotas pagal vieną iš kanoninių ikonografinių schemų – visa figūra, rankomis apglėbęs Kūdikelį Jėzų, tolumo horizonto peizažo fone (7 pav.). XIX a. vizitacijų aprašymuose prie aptaisų dar minima sidabrinė lelija – pagrindinis šventojo atributas, skaistumo simbolis, kurio šandien nematyti nei tapybiniame variante, nei aptaisuose. Kaip ir Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, taip ir šis veikiausiai buvo pertapytas, tačiau patvirtinimui taip pat reikia išsamesnio tyrimo. Šv. Juozapo garbinimui LDK vienuolijose įtakos galėjo turėti išskirtinis Krokuvos bernardinų

36 Maslauskaitė 2008: 160.

37 Gustaw, Sitnik 2013: 163.

38 Kult św. Józefa. Klasztor sióstr bernardynek w Krakowie. Prieiga per internetą: <https://bernardynki.com/kult-sw-jozefa/>

Tokio garbinimo populiarumas aiškinamas ir tuo, jog šv. Juozapas – ne tik šeimų ir amatininkų, bet ir laimingos mirties / mirštančiųjų globėjas. Manoma, jog jį mirštantį palaikė Švč. Mergelė ir Jėzus. Tuo metu, kai Lenkija ir Lietuva buvo purtoma karų, siautė maro epidemijos, žmonės gyveno nuolat gresiančios mirties akivaizdoje, todėl stengėsi tinkamai jai pasiruosti. Net kūrėsi šv. Juozapo globojamos atskiros Gerosios (arba Laimingos) mirties brolijos, pavyzdžiui, Lvovo ar Senojo Medilo karmelitų vienuolynuose. Lvovo brolija vėliau buvo pervadinta į Mirštančiųjų, akcentuojant pagrindinį jos tikslą – maldą už mirusiuosius³⁹. Dar reikia paminėti, kad šv. Juozapo atvaizdų būta ir Slanimo, Bresto bernardinių vienuolijų bažnyčiose.

Kiti Kauno Švč. Trejybės bažnyčios altoriai buvo skirti pagrindiniams pranciškonų šventiesiems – šv. Pranciškui Asyžiečiui, šv. Antanui Paduviečiui ir šv. Klarai Asyžietei. Šv. Pranciškus anksčiau minėtame šaltinyje apibūdinamas kaip Serafinietis – taigi paveiksle turėjo būti pavaizduotas šv. Pranciškaus stigmatizacijos siužetas. Pagal Tomo Celaniečio pasakojimą, besimeldamas ant Alvernos kalno 1224 m. Pranciškus matė viziją – būtybę, panašią į serafimą, su šešiais sparnais, ištiestomis rankomis ir sukryžiuotomis kojomis. Tuo pat metu ant jo kūno atsirado žaizdos tose vietose, kaip ir nukryžiuotojo Jėzaus Kristaus. Vėliau šv. Bonaventūras šią būtybę sutapatino su Nukryžiuotoju ir tai turėjo įtakos plačiai paplitusiam siužeto vaizdiniui: danguje vaizduojamas nukryžiuotas Kristus su spinduliais, jo žaizdas jungiančiais su žemiau klūpančio ir besimeldžiančio Pranciškaus⁴⁰; pirminę Pranciškaus Asyžiečio viziją primena tai, kad Kristus neretai vaizduotas ir su serafimo sparnais.

Šv. Antanas Paduvietis – šv. Pranciškaus mokinys ir sekėjas – garsėjo kaip Biblijos žinovas, maldininkas, misionierius, vienas populiariausių šventųjų ne tik bernardinių(-ių) vienuolijų kontekste, bet ir visoje Bažnyčioje. Šv. Klara – klarisių ordino įkūrėja, bernardinių vienuolijose natūraliai garbinama kaip šv. Pranciškaus Asyžiečio uoli sekėja ir bendražygė, perėmusi asketišką pranciškonų gyvenimo būdą. Šventąją abitu apvilko pats Pranciškus Asyžietis nedidelėje Švč. Mergelės Marijos Angeliškiosios (Porciunkulės) bažnyčioje⁴¹. Šv. Klaros, atstovaujanties moteriškai pranciškonų šakai, atvaizdai randami kiekvienoje LDK bernardinių bažnyčioje, tačiau ji buvo ne Šv. Pranciškaus trečiojo reguliariojo ordino seserų vienuolijos steigėja ir vienuolė, bet klarisių.

XIX a. dokumentai pateikia išsamesnį Kauno Švč. Trejybės bažnyčios altorių ansamblio visumos vaizdą. 1804–1861 m. vizitacijose ir inventoriuose minimi visi altoriai su juose buvusiais kūrinių, detalėmis aprašyti aptaisais. Visa ši informacija suteikia papildomų duomenų apie altorių skaičių ir ikonografiją. Šaltiniuose rašoma, kad didysis altorius buvo dekoruotas medžio drožyba, dažytas, jame kabojo **Švč. Trejybės** paveikslas, dengtas sidabriniais kalstinėtais aptaisais su paausotomis detalėmis,

39 Vasiliauskienė 2009: 69–70.

40 *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas* 1997: 264–265.

41 Ten pat: 157.

sidabrinium kryžiumi, paausotais Šventosios Dvasios spinduliais ir Kristaus nimbu, sidabrine paausota Dievo Tėvo mitra. Ant medinės mensos stovėjo baltai lakuota (*biato lakierowane*), drožinėta medinė ciborija. Kiek toliau už mensos – trijų tarpnių mūrinis retabulas, o prie altoriaus – medinis tarpnis. Abipus didžiojo altoriaus stovėjo du altoriai: pirmajame, **Šv. Juozapo**, kabojo senas šv. Juozapo paveikslas su sidabriniais aptaisais, sidabrine lelija, sidabrinėmis paausotomis šv. Juozapo ir Kūdikėlio Jėzaus karūnomis, viršuje – taip pat senas šv. Rožės [iš Viterbo] paveikslas; antrasis altorius – **Šv. Elžbietos** [Vengrės], jo antrame tarpnyje buvo šv. Kotrynos atvaizdas. Trečiajame altoriuje buvo **Jėzaus Kristaus prie stulpo** skulptūra, viršuje – šv. Klaros (nuo XIX a. vidurio – šv. Agnietės, minima nuo 1851 m.) atvaizdas. Ketvirtajame – **Šv. Antano** – altoriuje kabojo ant drobės tapytas paveikslas su sidabriniais aptaisais, sidabrinėmis juostomis ir lelija, Kūdikėlio karūna ir šventojo nimbo spinduliai taip pat buvo sidabriniai, paausoti. Viršuje buvo įkomponuotas šv. Barbaros paveikslas. Penktojo altoriaus – **Švč. Mergelės Marijos Nuliūdusiųjų Paguodos** – ant drobės tapytas atvaizdas buvo puoštas sidabriniais paausotais aptaisais, paausotu sidabrinium skeptru ir karūna. Viršuje kabojo ant drobės tapytas Nekaltojo Prasidejimo Švč. Mergelės Marijos paveikslas. Šeštasis, **Nukryžiuotojo**, altorius su sidabriniais ir paausotais inicialiais I.N.R.I., spinduliai ir karūna taip pat sidabriniai ir paausoti, dvi sidabrinės paausotos širdelės ir dvi karūnelės. Ant mensos stovėjo medinė ciborija, joje – pacifikalas su Šv. Kryžiaus medžio relikvija (nuo XVII a. bažnyčioje buvusi anksčiau minėta relikvija). Prie pilorių stovėjo dar trys altoriai: pirmasis – **Švč. Mergelės Marijos Aplankymo** (pagal 1804 ir 1821 m. vizitacijų duomenis), nuo 1851 m. jau minimas kaip **Šv. Klaros**, antrame tarpnyje – Šv. Anupro atvaizdas; antrasis – **Šv. Pranciškaus**, viršuje įkomponuotas šv. Jono Nepomuko atvaizdas, ir trečiasis – **Sopulingosios Dievo Motinos**, jame kabojo ant drobės tapytas paveikslas su aptaisų detalėmis – sidabrine karūna ir kalaviju. Visi bažnyčios altoriai buvo mediniai, dekoruoti medžio drožiniais, daugelis jų turėjo mūrinius retabulus, mensos medinės. Bažnyčioje taip pat buvo nešiojamasis drožėjų darbo altorėlis, kurio vienoje pusėje pavaizduota Švč. Trejybė, kitoje – Šventoji Šeima. Gale esančiame chore, virš vadinamojo „bobinčiaus“, stovėjo Jėzaus Kristaus skulptūra, ant sienų ištapytos Kryžiaus kelio stotys⁴².

XIX a. I pusės ir vidurio vizitacijose bei inventoriuose aprašyta situacija iš esmės turėjo atspindėti nuo XVII a. II pusės palaipsniui susiformavusią padėtį. Šiuo laikotarpiu buvo išlikę tie patys altoriai, kurie išvardyti minėtame 1787 m. dokumente, išskyrus Šv. Klaros, – XIX a. I pusėje atskiro šio titulo altoriaus nebuvo, minimas tik šv. Klaros atvaizdas Jėzaus prie stulpo altoriaus antrame tarpnyje. Altorius vėl minimas nuo 1851 m. – greičiausiai jis pakeitė amžiaus pirmoje pusėje stovėjusį Švč. Mergelės

⁴² 1804 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *KAKA*. B. 142: 848; 1821 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *LCVA*. F. 1671. Ap. 4. B. 2: 21–26; 1851 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *KAKA*. B. 142: 845; 1861 m. Kauno bernardinų vienuolyno vizitacija. *LVIA*. F. 1671. Ap. 4. B. 2: 21–22; 1964 m. Kauno bernardinų vienuolyno inventorių. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 356: 418–419; Oksas 1998: 220–221.

Marijos Aplanavimo altorių, kuris to meto šaltiniuose jau nebefigūruoja. Kartu Jėzaus prie stulpo altoriaus antrame tarpsnyje šv. Klaros atvaizdą pakeitė šv. Agnietės. Okso spėjimu, antrame tarpsnyje buvęs šv. Klaros paveikslas galėjo būti perkeltas į naująjį jos altorių⁴³. Tokios kaitos priežastys kol kas neaiškios, bet akivaizdu, kad Šv. Klaros titulo altorius darniau įsiliejo į bendrą bernardinių šventovės ikonografiją.

Be bažnyčios ikonografijoje aptarto dėmesio Nukryžiuotajam, Švč. Trejybei, Švč. Mergelei Marijai, šv. Juozapui, pagrindiniams Mažesniųjų brolių ordino šventiesiems Pranciškui Asyžiečiui, Antanui Paduviečiui ir artimiausiai Pranciškaus sekėjai Klarai Asyžietei, išryškėjo ir specifiniai bernardinių šventieji, tiksliau – šventosios moterys. Pirmiausia minėtina šv. Elžbieta Vengrė, kuriai bažnyčioje buvo skirtas atskiras altorius. Nors šaltiniuose jis įvardijamas tik kaip Šv. Elžbietos, tačiau įsigilinus į šventosios gyvenimą, jos reikšmę Trečiojo ordino regulos seserims, mažai abejonių, kad tai buvo būtent šiai šventajai skirtas altorius. Šv. Elžbieta Vengrė savo gyvenimu liudijo Evangeliją, karštai sekdama šv. Pranciškaus pavyzdžiu. Būdama karališkos kilmės ji, kaip ir šv. Pranciškus, atsisakė žemiškųjų turtų, juos išdalydama vargšams, garsėjo labdara ir ligonių slaugymu, Marburge įkūrė ligoninę. Popiežius Grigalius IX Elžbietą Vengrę pavadino antrąja Klara ir 1235 m. paskelbė ją šventąja⁴⁴. Šv. Elžbietos Vengrės ryšys su šv. Pranciškumi ir šv. Klara itin ryškus Marburgo Šv. Elžbietos bažnyčios, pastatytos XIII amžiuje, ikonografijoje. Visi trys dar vaizdingai vadinami pranciškoniškuoju tercetu⁴⁵. Šv. Elžbieta Vengrė yra laikoma Šv. Pranciškaus Trečiojo ordino regulos seserų dangiškoji globėja.

Nepaisant šventosios reikšmės, LDK bernardinių (ir bernardinų) bažnyčiose atskiri altoriai ir atvaizdai nebuvo tokie dažni kaip pagrindinių pranciškonų šventųjų atvaizdai. Atskiro altoriaus būta Bresto bažnyčioje, bernardinių bažnyčioje Slanime minimas šv. Elžbietos Vengrės atvaizdas, įkomponuotas Nukryžiuotojo altoriaus su skulptūriniu grupe antrame tarpsnyje. Šalia esančioje Kauno Šv. Jurgio Kankinio bažnyčioje buvo tik šv. Elžbietos Vengrės skulptūra, stovėjusi Šv. Rožės iš Viterbo altoriuje⁴⁶, Vilniaus bernardinų bažnyčioje – tapytas atvaizdas vienuolyno koridoriaus skliaute⁴⁷. Netgi Krokuvos bernardinių vienuolyno Šv. Juozapo bažnyčioje Elžbietos atvaizdas įkomponuotas tik Šv. Antano altoriaus antrame tarpsnyje⁴⁸. Tačiau šv. Elžbieta Vengrė itin garbinta Lovičiaus bernardinių – šventosios 800-ųjų gimimo metinių proga vienuolės savo iniciatyva išleido knygelę apie šv. Elžbietos Vengrės gyvenimą⁴⁹. Šv. Elžbietos Vengrės kulto LDK bernardinių vienuolynų kontekste platesniam ir tikslesniam apibendrinimui reikia išsamesnių tyrimų.

43 Oksas 1998: 221.

44 Janonienė 2010: 329.

45 Kędracka 2006: 74–75.

46 Valinčiūtė-Varnė, Šinkūnaitė 2018: 276.

47 Janonienė 2010: 329.

48 Gustaw, Sitnik 2013: 163.

49 Kędracka 2006.

8 pav. Kauno Švč. Trejybės bažnyčios vidus. XX a. I p. KPC archyvo nuotr.

Panaši ir šv. Rožės atvaizdo, kabojusio Šv. Juozapo altoriaus antrame tarpsnyje, situacija. Šaltiniuose nekonkretizuojama, kuri šventoji vaizduota, tačiau pranciškonų ir bernardinų pamaldumo kontekste aktuali būtent šv. Rožė iš Viterbo – Šv. Pranciškaus Trečiosios regulos ordino atstovė, viena iškiliausių pranciškonų šventųjų, nors nebuvo priėmusi vienuoliškų įžadų – į klarisių vienuolyną nepriimta, nes neturėjo kraičio. Šv. Rožė mirė labai jauna, septyniolikos metų, tačiau jos gyvenimas buvo kupinas tarnystės Dievui ir stebuklų. Šalia Kauno bernardinų Šv. Jurgio Kankinio konvento bažnyčioje būta net atskiro Šv. Rožės iš Viterbo altoriaus⁵⁰, ir tai neabejotinai turėjo įtakos šios šventosios atvaizdo atsiradimui pas bernardines.

Kauno Švč. Trejybės bažnyčios Šv. Antano altoriaus antrame tarpsnyje kabojo ir šv. Barbaros atvaizdas, kurios kultas Lietuvoje buvo itin ryškus būtent bernardinų vienuolijose. Šventosios altorius, kurį globojo viena pirmųjų Lietuvoje įsteigta Šv. Barbaros brolija

(1674 m.), buvo ir Kauno Šv. Jurgio Kankinio bažnyčioje, taip pat daugelyje kitų pranciškonų observantų bažnyčių – Vilniaus, Kretingos, Tytuvėnų, Telšių, Dotnuvos⁵¹. Šv. Barbora, kaip ir šv. Juozapas, saugo nuo staigios ir netikėtos mirties ir yra laimingos mirties pavyzdys.

Dar viena bernardinų pamaldumui svarbi šventoji – šv. Agnietė Asyžietė, kurios atvaizdas buvo įkomponuotas Jėzaus prie stulpo altoriaus antrame tarpsnyje. Nors šaltiniuose ji tiksliai neįvardyta, nurodyta tik kaip Agnietė, tačiau jos ryšys su pagrindiniais pranciškonų šventaisiais, taip pat skulptūros buvimas Kauno Šv. Jurgio Kankinio bažnyčios šventųjų galerijoje beveik nekelia abejonių dėl šios šventosios tapatybės. Šv. Agnietė Asyžietė buvo šv. Klaros sesuo Kotryna, pasukusi tuo pačiu neturto ir atgailos keliu, tapusi pirmąja Klaros sekėja. Ją, kaip ir Klarą, į vienuoles įvilko pats Pranciškus Asyžietis. Šventoji įsteigė Neturtėlių seserų vienuolynus Mantujoje, Venecijoje ir Paduvoje. Kartu su seserimi palaidota Asyžiaus Šv. Klaros bazilikoje⁵².

⁵⁰ Valinčiūte-Varnė, Šinkūnaitė 2018: 271–272.

⁵¹ Ten pat: 164–165.

⁵² Ten pat: 275.

Papildomų duomenų apie altorių ikonografiją suteikia XX a. I pusėje daryta senojo interjero nuotrauka, Daukšių bažnyčioje esantys, taip pat Kauno arkivyskupijos muziejui priklausantys artefaktai (8 pav.): abipus didžiojo altoriaus stovėjo dvi pranciškonų skulptūros, iš kurių iki dabar identifikuota ir yra išlikusi viena – šv. Pranciškaus, stovėjusi dešinėje (9 pav.). Prie didžiojo altoriaus buvo įkomponuotos ir bent dvi moterų bernardinių skulptūros, kurių tikslesniam įvardijimui šiandien dar trūksta duomenų. Prie kairiojo pilioriaus kairėje, arčiau didžiojo altoriaus stovėjusiai medinei sakyklai priklausė Bažnyčios tėvų skulptūros – šv. Ambraziejaus ir šv. Jeronimo, šv. Augustino ir šv. Grigaliaus⁵³, šiandien esančios Daukšių bažnyčioje. Bažnyčiai priskiriamos ir dar dvi primityvesnio darbo medinės skulptūrėlės, spėjama, šv. Grigaliaus ir šv. Barboros, iš Kauno arkivyskupijos muziejaus (10, 11 pav.)⁵⁴.

9 pav. Šv. Pranciškaus Asyžiečio skulptūra. XVII–XVIII a. sandūra. KAM, BMs 193. A. Baltėno nuotr., 2020

Straipsnyje analizuotų šaltinių duomenys leidžia daryti pirmines išvadas apie pagrindinius Kauno bernardinių bažnyčios altorių ikonografinius ypatumus ir sąsajas su bernardinių pamaldumu. Negausūs ankstyviausi šaltiniai rodo, kad XVII a. I pusėje šventovėje tikinčiųjų buvo itin garbintas Švč. Mergelės Marijos atvaizdas ir Šv. Kryžiaus medžio relikvija, švęsta Šv. Kryžiaus Atradimo ir Išaukštinimo šventė. Šios užuominos leidžia daryti prielaidą, jog tuo metu pamaldumas Nukryžiuotajam ir Dievo Motinai buvo dominuojantis. Nukryžiuotojo kultas yra susijęs su bendru pranciškoniškos kilmės vienuolių pamaldumu, skatinančiu apmąstyti Jėzaus Kristaus kančią. Taip pat nesunku nuspėti, kad didysis bažnyčios altorius pagal bažnyčios titulą turėjo būti paskirtas Švč. Trejybei, tad jau tuomet turėjo būti ir atitinkama pamaldumo

10 pav. Popiežiaus Grigaliaus Didžiojo (?) skulptūra. XVII a. I p. KAM, BMs 24. R. Ropytės nuotr., 2018

53 Ramonienė 1996: 42–44.

54 Kauno arkivyskupijos muziejuje esančius artefaktus iš Kauno Švč. Trejybės bažnyčios identifkavo R. Valinčiūtė-Varnė.

11 pav. Šv. Barbaros (?) skulptūra. XVII a. I p. KAM, BMs 23. R. Ropytės nuotr., 2018

praktika. Manoma, kad nuo bažnyčios pastatymo prie jos veikė Švč. Trejybės brolija.

Pagrindiniai Kauno bernardinų bažnyčios altorių ikonografijos akcentai susiformavo po XVII a. vidurio negandų, paskutiniojo 1668 m. gaisro. Dominuojančiu pamaldumo akcentu buvo Švč. Trejybė, kurios titulo didįjį altorių puošė XVIII a. pradžia datuojamas potridentines vaizdavimo rekomendacijas atitinkantis atvaizdas. XVIII a. pradžioje išryškėjo išskirtinis pamaldumas šv. Juozapui: 1703 m. įsteigta Šv. Juozapo brolija, šventajam skirtas atskiras altorius, švęstos Švč. Trejybės ir Šv. Juozapo šventės. Manytina, kad pamaldumui Švč. Trejybei veikiausiai turėjo įtakos kiek anksčiau įsikūrusios Vilniaus bernardinės, kurių didysis altorius išsiskyrė itin išplėtotą ir didingą ikonografija, vizualiai akcentuojančia Nukryžiuotojo figūrą, o šv. Juozapo kultui reikšmės galėjo turėti išskirtinis Krokuvos bernardinų

pamaldumas šiam šventajam. Pirmosios bernardinės į Lietuvą atvyko iš Krokuvos, tad Lietuvos vienuolės neabejotinai turėjo palaikyti ryšius su krovuvietėmis.

Toliau plėtotas pamaldumas Švč. Mergelei Marijai ir Nukryžiuotajam – bažnyčioje buvo du altoriai, skirti Dievo Motinai (Švč. Mergelės Marijos Nuliūdusiųjų Paguodos ir Sopulingosios), bei Jėzaus prie stulpo ir Nukryžiuotojo altoriai. Pastarajame buvo laikoma ir garbinama nuo XVII a. I pusės minima Šv. Kryžiaus medžio relikvija. Švęsta Šv. Kryžiaus Atradimo ir Išaukštinimo šventė.

Bernardinės gerbė pagrindinius pranciškonų šventuosius, artimus šv. Pranciškaus sekėjus ir bendražygius, – bažnyčioje buvo Šv. Pranciškaus Asyžiečio (stigmatizacijos siužeto), Šv. Klaros ir Šv. Antano Paduviečio altoriai.

Įsigilinimas į mažiau žinomų šventųjų, kuriuos lengva supainioti su to paties vardo kitais populiariais šventaisiais, gyvenimus atskleidė turtingą pranciškonų, ypač moterų, šventųjų galeriją. Bernardinės turėjo atskirą altorių ir šventę, skirtą Šv. Elžbietai Vengrei, Šv. Pranciškaus Trečiojo ordino seserų globėjai, vienai gerbiamiausių šv. Pranciškaus gyvenimo pavyzdžio sekėjų. Kitų LDK bernardinų vienuolynų kontekste bernardinės išsiskiria dėmesiu šiai šventajai. Bernardinės taip pat garbino šv. Rožę iš Viterbo, šv. Agnetę iš Asyžiaus, šv. Barborą, pastarosios kultas yra susijęs su bendru aktyviu Lietuvos bernardinų pamaldumu šiai šventajai.

Akivaizdu, kad bernardinų bažnyčios ikonografijai įtakos turėjo Kauno Šv. Jurgio Kankinio konventas, kurio bažnyčia buvo turtingesnė, jos ikonografinė

programa apėmė platesnį spektrą. Įdomu, kad jame taip pat buvo visų paminėtų, su pranciškonais observantais susijusių šventųjų, tarp jų ir kitoms tikinčiųjų bendruomenėms mažiau žinomų moterų šventųjų, atvaizdai ar skulptūros, o šv. Rožei iš Viterbo ir šv. Barborai buvo skirti ir atskiri altoriai.

Nuo XVII a. palaipsniui susiformavęs bažnyčios altorių ansamblis ir pamaldumo praktika nedaug pakitę išliko iki vienuolyno uždarymo 1864 metais. Tenka apgailestauti, kad dėl šaltinių stokos lieka daug prielaidų bei klausimų, ir tikėtis, kad tolesni bažnyčios interjero tyrimai atvers daugiau atodangų.

Gauta 2020 12 09
Priimta 2020 12 14

Santrumpos

AProwBern – Bernardinų provincijos archyvas Krokuvoje (Archiwum Prowincji OO. Bernardynów)
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
KAKA – Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas
KAM – Kauno arkivyskupijos muziejus
KPC – Kultūros paveldo centras

Literatūra

1. Adomonis, T.; Čerbulėnas, K. *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1775 metų*. Vilnius: Mokslas, 1987.
2. Gustaw, R. M.; Sitnik, A. K. *Klasztor I kościół św. Józefa ss. Bernardynek w Krakowie. 1646–2009*. Kraków: Wydawnictwo oo. Bernardynów *Calvarianum*, 2013.
3. Janonienė, R. *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje. Pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*. Vilnius: Aidai, 2010.
4. Janonienė, R. Kauno buvęs bernardinų vienuolynas ir Švč. Trejybės bažnyčia. *Lietuvos vienuolynai*: Vadovas. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 1998.
5. Kałamajska-Saeed, M. Kościół parafialny P. W. Niepokalaniego Poczęcia Najśw. Marii Panny i klasztor bernardynek. *Kościóły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa Nowogrodzkiego*. T. 3: *Miasto Słonim*. Red. Maria Kałamajska-Saeed. Krakow, 2013: 87–130.
6. Kamuntavičienė, V. Fundatoriai Masalskiai ir Kauno bernardinės. *Kauno istorijos metraštis*. 2020. 18: 7–21.
7. Kantak, S. K. *Bernardyni polscy*. T. 1: 1453–1572; T. 2: 1573–1795–1932. Lwów: Prowincja Polska OO. Bernardynów, 1933.
8. Kędracka, A. E. *Łowickie bernardynki*. Łowicz, 2005.
9. Kędracka, A. E. *Święta Elżbieta Węgierska. Z Turingii. 1207–2007. 800-lecie urodzin*. Łowicz, 2006.
10. *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sud. D. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997: 264–265.
11. Levandauskas, V. Švenčiausiosios Trejybės bažnyčia ir bernardinų vienuolynas Rotušės a. 22, Trakų g. 1, 1a, 3, Papilio g. 5. *Kauno architektūra*. Red. A. Jankevičienė, V. Levandauskas, A. Miškiniš, J. Minkevičius. Vilnius: Mokslas, 1991: 267–276.
12. Maslauskaitė, S. Švč. Trejybės vaidavimas. Potridentiniai traktatai apie krikščioniškąjį meną. *Pamaldumas Išganytojui Lietuvos kultūroje*. Vilnius, 2008: 151–169.
13. Misius, K.; Šinkūnas, R. *Lietuvos katalikų bažnyčios* (žinynas). Vilnius: Pradai, 1993.

14. Murawiec, W. *Kościoły bernardynskie w Polsce w jej granicach historycznych*. Dzieło zbiorowe pod redakcją ks. Hieronima Eug. Wyczawskiego OFM. Kalwaria Zebrzydowska, 1985: 513–517.
15. Oksas, J. Buvusio bernardinų vienuolyno ansamblio Kaune (dab. Tarpdiecezinė kunigų seminarija) istoriniai tyrimai. *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas, 1998: 203–243.
16. Piramidowicz, D. Kościół P. W. Narodzenia Matki Boskiej, ŚŚ. Antoniego i Kazimierza oraz klasztor bernardynek. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Cz. 4: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego: Kościoły Grodna (3)*. Red. M. Kalamajska-Saeed. Krakow, 2016: 133–160.
17. Ramonienė, D. Trys altoriai. Sakykla. Paveikslas „Švč. Trejybė“ su aptaisais. Paveikslas „Jėzaus Atsimainymas“. *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*. T. 1: *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. 1: *Marijampolės dekanatas*. Sud. G. M. Martinaičienė. Vilnius: Gervė, 1996: 42–54.
18. Šurkutė, I. Vilniaus Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčios didžiojo altoriaus ikonografija. *Lietuvos Didžiosios Kunigaiškystės moterų vienuolijos: istorija ir paveldas*. Sud. A. Vasiliauskienė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2014: 211–226.
19. Vaišnora, J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*. Roma, 1958.
20. Vaišvilaitė, I. *Moterys vienuolės XVII a. Lietuvoje. Istorinė tikrovė ir iliuzija: Lietuvos dvasinės kultūros šaltinių tyrimai*. Vilniaus dailės akademijos darbai. T. 31. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003: 69–76.
21. Valančius, M. *Namų užrašai*. Sud. A. Prašmantaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2003: 661–667.
22. Valančius, M. *Pastabos pačiam sau. Iš lenkiškosios vykupo Motiejaus rašliavos sulaužė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas [Vaižgantas]*. Vilnius, 1996: 139–142 (pirmas leidimas – Kaunas, 1929).
23. Valinčiūtė-Varnė, R.; Šinkūnaitė, L. *Kauno Šv. Jurgio Kankinio pranciškonų observantų konventas. Praeities vizija*. Kaunas, 2018.
24. Vasiliauskienė, A. *Šiluvos bazilikos Šventosios Šeimos paveikslas. Meno istorija ir kritika*. 2009. 5: 69–70.
25. Zahorski, Wł. *Kościół św. Michała i klasztory panien Bernardynek w Wilnie*. Petersburg, 1911.
26. Zgliński, M. *Zarys dziejów i urbanistyki Brześcia oraz rysy historyczne jego nieistniejących kościołów i klasztorów rzymskokatolickich. Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa brzeskoliteuskiego*. T. 1. Red. M. Zgliński. Krakow, 2013: 17–68.

Aušra Vasiliauskienė

The Iconography of the Altars of St Trinity Church of the Former Bernardine Convent in Kaunas from Seventeenth Century to 1864: The Outline of Research

Summary

The article analyses the iconographic programme of the altars of St Trinity Church of the convent of former Bernardine nuns (Sisters of the Third Order of St Francis) in Kaunas until its closure in 1864 and reveals the expression of the spirituality of this order in the sacral art as far as the surviving few sources and heritage allow. In order to achieve the goal, the following objectives were established: (1) to reconstruct the old interior of the altar ensemble, (2) to reveal the most important peculiarities of the Bernardines' spirituality, and (3) to highlight the logical connections between art and Bernardine spirituality in church art through the icono-theological approach. Scarce earliest sources indicate that the most venerated representation of the Virgin Mary and the relics of the True Cross were in the church in the first half of the seventeenth century, and the Feast of the Discovery and Exaltation of the Holy Cross was celebrated. These hints suggest that piety to the Crucifix and the Mother of God was prevalent at that time. The cult of the Crucifix is associated with the common origin of Franciscan religious devotion, which encourages following the example of St Francis by contemplating the suffering of Jesus Christ. Also, it is not difficult to infer that based on the name of the church, the high altar should have been dedicated

to the Holy Trinity; therefore, there should have been appropriate piety practices. It is believed that the fraternity of the Holy Trinity was active from the time of the completion of the church. The main accents of iconography of the altars of the Bernardine Church in Kaunas were formed after the disasters in the mid-seventeenth century, the last fire in 1668. The Holy Trinity was the dominant accent of piety. A painting dated to the early eighteenth century that reflects the post-Tridentine recommendations for visual arts decorated the high altar of the same name. In the early eighteenth century, the exceptional piety to St Joseph also gains prominence: in 1703, the fraternity of St. Joseph was established and a separate altar was dedicated to this saint. The feasts of the Holy Trinity and St Joseph were celebrated. It is believed that the Bernardine nuns in Vilnius, who had settled in the city a little earlier, influenced the piety to the Holy Trinity. A highly developed and majestic iconography distinguished their high altar, visually emphasising the figure of the Crucifix. The exceptional piety of the Bernardine nuns of Krakow to St Joseph influenced the cult of this saint. The first Bernardine nuns came to Lithuania from Krakow and, without doubt, the Lithuanian nuns must have kept in touch with the nuns from Krakow. Devotion to the Virgin Mary and the Crucifix was further developed. Two altars in the church were dedicated to the Mother of God (Mary, Consoler of the Afflicted and Our Lady of Sorrows); also, there were altars of Jesus at the Pillar and the Crucifix. The relics of the True Cross preserved and venerated in the altar of the Crucifix are mentioned from the first half of the seventeenth century. The Feast of the Discovery and Exaltation of the Holy Cross was celebrated. The Bernardine nuns venerated the Franciscan saints and close followers and brothers of St Francis. This is confirmed by the altars of St Francis of Assisi (stigmatisation plot), St Clare, and St Anthony of Padua in the church.

A closer study into the lives of the lesser-known saints who can be easily confused with other popular saints of the same name revealed a rich gallery of Franciscan saints, especially females, among them. Bernardine nuns had a separate altar and a feast dedicated to St Elizabeth of Hungary, the patron of the Third Order of St Francis and one of the most venerable followers of the example of St Francis' life. In the context of other Bernardine monasteries in the Grand Duchy of Lithuania, the Bernardine nuns in Kaunas stood out for their veneration of this saint. Bernardine nuns also distinguished St Rose of Viterbo, St Agnes of Assisi, and St Barbara, whose cult is associated with active devotion of the Lithuanian Bernardines to this saint.

The iconography of the Bernardine Church was influenced by the Convent of St George the Martyr in Kaunas, whose church was naturally richer and whose iconographic programme covered a broader spectrum. Interestingly, it also contained images or sculptures of all the above-mentioned saints associated with the Franciscan Observants, including the female saints lesser known to other communities of believers, while individual altars were dedicated to St Rose from Viterbo and St Barbara.

The ensemble of church altars, which had been gradually evolving from the seventeenth century, and the practices of piety hardly changed until the closure of the convent in 1864. It is unfortunate that due to the lack of sources, many assumptions and questions remain, and one can only hope that further research into the interior of the church will lead to more discoveries.

KEYWORDS: Convent and St. Trinity Church of Bernardine Sisters in Kaunas, Bernardines, Franciscans, seventeenth to nineteenth centuries, altars, iconography